

Hvor blev møllerne af?

Af Kurt Hartvig Petersen

For 100 år siden så man de store hollandske vindmøller knejse overalt. De hørte i den grad til i landskabet, at man kunne tro, at de altid havde ligget der, lidt lige som kirkerne. En mølle så ud, som den så ud i det Morten Korch'ske Danmark. Det tænkte ingen over, en mølle var en mølle.

I vore sogne var der fem af slagsen: I Navrbjerg, Jersie, Solrød, Gammel Havdrup og i Havdrup stationsby. Men i virkeligheden var de ikke ret gamle, og før de hollandske møller fandt man helt andre slags møller, vandmøller først og fremmest og mere primitive vindmøller.

Møllerne i Danmark rummer en tusindårig historie, og der skal her gøres et forsøg på at skrive den historie for vore fem sognes vedkommende. Men lad det være sagt straks: Der er ikke mange spor af de tidlige møller og det bliver en højst ufuldstændig historie. Men hvor langt kan vi komme?

Oldtidens kværne

Der har været dyrket korn i vore sogne i mere end 6000 år, og fra begyndelsen har man måttet finde ud af at male kornet til mel. Der skulle koges grød og bages brød.

Ældst er, som de fleste vil vide, metoden med en *skubbekværn*. Med håndkraft gnider man en flad sten over kernerne, der ligger i en større skålformet sten. Efterlignende eksperimenter har vist, at det må have taget en dags tid for en dygtig stenalderkone at grille korn til et brød. Sådan bar man sig ad i 4000 år.

Et par hundrede år efter Kristi Fødsel blev teknikken stærkt forbedret, da man fik kendskab til *drejekværnen*. Kornet hældes gennem et hul i midten af den øverste kværnsten, der drejes rundt på den flade sten, underliggeren.

Nutidige forsøg har vist, at man nu kunne male korn til et brød på et par timer. I jernalderen havde

konerne fået det lidt nemmere.

På Roskilde museum finder vi en drejesten, der er fundet i Vindinge. Den er lavet af basalt fra Rhineggen. Det var et blødt materiale og nemmere at lave møllesten af. Hen mod år 1000 var der kontakt til folk sydpå, og herfra kom også den næste store forbedring.

Drejekværnen kræver håndkraft ligesom skubbekværnen. Med fidusen med den roterende kværnsten går igen i senere tiders møller. *Blot gjaldt det om at finde en metode, så man ikke skulle bruge kræfter på at få kværnstenen til at dreje rundt.* Og det lykkedes: Man fik kendskab til, at man kunne udnytte vandkraften i åer og bække.

I årene efter år 1000 kom vandmøllen til Danmark, og et par hundrede år senere begyndte man også at udnytte vindkraften.

De første rigtige møller

De første møller var naturligt nok små enkle anlæg, der blev placeret direkte i vandløbet. Billedet viser en rekonstruktion på Bornholms Middelaldercenter, og der er tale om en såkaldt *skvatmølle*, som den kan have set ud omkring 1100. Skvatmøllen krævede ikke den helt store mængde vand, men blot en å eller bæk, hvis vand kunne opsamles i en mølledam.

Mølledammen anes i baggrunden til venstre i billedet, og vandet fra den blev reguleret af stibordet, der er sat på tværs af åløbet. Vandet, der passerede stibordet, plaskede mod et skovhjul, der kunne ligge lodret eller vandret. Og skovhjulet trak så igen møllehjulet rundt.

Her ses det vandret liggende skovlhjul fra den rekonstruerede mølle ovenfor.

Gennem Solrød kommunes sogne løb ikke mindre end fem store vandløb fra indlandet ud i Køge Bugt. Der har været muligheder nok for at placere møller, kan man tro.

Til en begyndelse kan vi kaste et blik på lovparagraffer, der fortæller os ikke så lidt om møllernes udbredelse og betydning – og om de stridigheder, møllerne gav anledning til og som folk i vore sogne næppe har kunnet undgå at blive rodet ind i, *hvis* de altså skulle have givet sig af med at drive møller.

De gamle love

I midten af 1200-tallet samles en række gamle lovbestemmelser, der har været gældende i alt fald fra 1100-tallet, i et lovkompleks, der er blevet kaldt Eriks Sjællandske Lov. Det er lidt usikkert, hvilken kong Erik der er tale om. Der står meget om retsvæsen og manddrab, om ægteskab og arv og frillebørn, ja selv om trælle. Men midt i alt dette finder vi ikke mindre end fire kapitler om møller og møllevand – og det er stort set det eneste af dagligdagens samfundsspørgsmål, som loven søger at regulere.

Hvis man agter at sælge sin mølle, skal man først tilbyde slægten den, siger loven. En mølle var en alvorlig sag. Hvis man bygger mølle fra ny, skal man grave dige på sin jord og sikre sig *"theris wilgie som wandt staar paa"*. Møllebyggeriet må altså ikke få vandet fra mølledammen til at brede sig på anden mands mark. Det er ikke svært at forestille sig, at folk med kort lunte i sådanne anledninger har råbt og skreget ad hinanden, og man skal huske, at i de tider var landet langt mere vådt end nu. Om foråret varede det en evighed, inden vandet var væk fra markerne, så man kunne komme til at så, og det var naturligvis ikke til at leve med, hvis Jep Hanssøn – eller hvad han nu kan have heddet – lod opstemmet vand stå på naboens mark. Der var vådt nok i forvejen.

Og det vrimler med bestemmelser: Står møllevandet ikke kun på egen jord, da skal der være tale om såkaldte vintermøller eller græsmøller, hvor stigbordet skal drages op om foråret og ikke igen spærre for vandets naturlige afløb, før alt korn og hø er indhøstet. Det lyder i vore øren som en fornuftig ting al den stund, at der næppe er voldsomt meget at male før efter høst. De gamle lovmagere har tænkt sagen igennem.

Men der er også bestemmelser om mølledamme eller fiskedamme eller ferske vande, som ligger øde: Vil nogen sådanne steder gøre sig en mølle, *"tha maa handt thett well giøre"*. Og møllen skal blive stående, hvis ingen har gjort vrøvl i 20 år! Såvidt Sjællandske Lov.

....

Nedenfor en mønt med portræt af Kong Erik den Fjerde med tilnavnet Plovpenning. Han regerede fra 1241 til 1250, og det kan være ham, der har lagt navn til det lovkompleks, som eftertiden har kaldt Eriks Sjællandske Lov. Heri de mange bestemmelser om møller og møllevand.

Til højre en bonde fra tiden. Det var hans avling, det hele drejede sig om.

Det spændende er, at da man i Christian den Femtes navn 500 år senere, i 1683, udsender Danske Lov, skriver man stort set kong Eriks gamle paragraffer af. Også i slutningen af 1600-tallet er det nødvendigt at sige: "Hvo som haver Vinter eller Græsmølle hand skal optage Stiebordet den første Maj", og så må vandet naturligvis stadig ikke flyde ud over landevej eller anden mands eng eller ager: "Stemmer Mand Mølledam eller andet Vand højere end lovligt er, og det siden udbyder og gjør Skade på andris Møller eller Dæmninger, da bør hand at betale Skade efter uvildige Mænds Sigen".

I fem, seks, syv hundrede år altså evigt kævl og bøvl med møller og møllevand, og gud og hvermand kunne åbenbart stille en mølle op hvor som helst. Kan du se de møller for dig på de ellers så øde marker uden for landsbyerne?

Men Danske Lov fra 1683 taler også om vejrmøller. Siden 1200-tallet har man haft vejrmøller ved siden af de mange vandmøller. Det har været såkaldte *stubbmøller*, små møller, hvor man drejede hele møllehuset efter vindens retning. Loven nævner også *hestemøller*, altså møller hvor man har drevet en hest rundt i en hestegang, der har fået møllehjulet til at snurre.

Danske Lov griber ind mod de mange møller. Teknikken er blevet forbedret i århundredernes løb, og kongemagt og stormænd har anlagt større møller, der i reglen blev fæstet ud, og fæsteren måtte betale en fæsteafgift, kaldet landgæld eller mølleskyld, til møllejerne. Der blev efterhånden tale også om andre afgifter, og ergo måtte man tvinge bønderne til at lade deres korn male på de store møller. Det ramte de bønder, der boede inden for én mils vej fra en sådan mølle.

Danske Lov er klar i mælet: "Bøndernis Sqvatmøller som ere paa én Miil nær rette Landgjeldsmøller, som holdes ved Magt og noksom kand Bøndernis Maalning forrestaa, skal afskaffis". Og: "Ei heller maa nogen Bonde, som haver Huus oc Gaard, nogen Vejer- eller Hestemølle af ny lade bygge nogen Stæd, hvor Landgjeldsmøller Maalningen bequemmelig kunne forestaa..."

Det har jo nok ikke fået skvatmøllerne , hestemøllerne eller de små stubmøller til at forsvinde på en studs. Der er sikkert malet i dølgsmål en tid endnu rundt omkring.

Så vidt udviklingen hvad møller angår i Danmark som sådan.

Mange kilder og beretninger fortæller, at der på Danske Lovs tid i årtier havde været et par solide mølleanlæg i Karlstrup, hvad vi vender tilbage til i flere sammenhænge nedenfor. De var begge ejet af Gammel Køgegård , og ikke mange steder i den nuværende Solrød kommune er der længere end én mils vej til Karlstrup, så det måtte også i vores lokalområde få bøndernes små møller til at dø hen. Hvis der altså har været sådan nogen i vore sogne.

Har der det?

Et par fund og en lang historie om marknavne

Køge Museums indberetninger til Kulturarvstyrelsens database peger på to fund, der kan være spor af tidlige møller.

På Kirkemarken, marken vest for *Kirke Skensved* kirke, hvor der på kirkebyggeriets tid lå gårde, har man ved bækken fundet dele af en stor drejektiværnsten af granitskifer samt rester af lerklining. Fundet er dateret til ældre middelalder, altså mellem år 1000 og 1250. Nærmere kan man ikke komme det. Databasen konkluderer, at fundene kan stamme fra en vandmølle.

Et fund af en mønt, der er præget af den engelske konge Henry III, som regerede i begyndelsen af 1200-tallet, kan være med til at pege på en middelaldermølle på Havdrup mark. Mønten blev fundet lige nord for *Havdrupgård*, der hvor gården ligger nu, på et markstykke øst for den nuværende vej mellem Havdrup landsby og Snoldelev Hastrup. Ældre folk har fortalt Køge museum, at markstykket fra gammel tid er blevet kaldt Møllemark eller Mølleager. Man skal huske, at i middelalderen lå gårdene samlet i byen, og hvad i alverden havde en mand med penge på lommen at gøre på den pløjemark engang i 1200-tallet? Dertil kommer ikke mindst, at marken ligger tæt på Ejrebækken, der afvander Havdrup mose, og lægger man det hele sammen, taler sandsynligheden for, at der på den tid har været en vandmølle på stedet. Ejrebækken er ikke voldsom vandrig, så der har nok været tale om en skvatmølle.

De nævnte fundsteder i Kirke Skensved og Havdrup er endnu ikke undersøgt arkæologisk. Køge museum har nok at se til.

Men som det antydes ovenfor, kan det måske være nyttigt at se på de gamle marknavne. Hele Middelalderen igennem og op til år 1800 dyrkede landsbyernes bønder bymarkerne i fællesskab, og jorden var delt mellem gårdene efter et sindrigt system, der betød, at en gård kunne have sin jord optil 80- 90 forskellige steder. Som en hjælp til at holde styr på, hvem der dyrkede hvilke jordlodder, havde de enkelte agerstykker , *åse*, navne.

I 1600- tallet foretog myndighederne 3 gange en matrikulering af landets jorder, sidst i 1688. Matriklerne gjorde rede for, hvem der rådede over agre i de enkelte åse – og hvad disse markstykker var værd. I matriklerne og mest tydeligt i de tilhørende *markbøger* får vi således navnene på alle åsenes navne i 1600-tallet – og dertil bøndernes navne, hvis man har brug for det. Markbøgerne er et forbløffende stykke bureaukrati, og man kan ikke undgå at blive lidt imponeret over tidligere tiders effektivitet, når man sidder med dem på Rigsarkivet.

I *Markbøgerne fra 1681- 83* finder vi i *Kirke Skensved* på Rugmarken, "*der ligger østen for Byen*" en ås med 22 agre (én pr. gård i byen) med navnet *Mølle Tjøren*. Skensved å er ikke langt væk. Betydningfuldt nok er der intet marknavn med "mølle" på Kirkemarken vest for kirken, hvor man fandt kværnstenen fra ældre middelalder.

Og i *Jersie* finder vi i Nordmarken både *Mølle Spiels Aas* med 10 agre og *Maeles Agre Aas* med hele 27 agre. "Male" er gammelt ord for noget, der har med mølleri at gøre. Vi finder fx ordet i "maleværk", i

"malstrøm" og "malekarm". Det sidste er en tilløbsrende til en vandmølle.

I *Solrød* nævner markbøgerne på Nørremarken en lille ås med kun 7 agre. Åsen kaldes *Møller Biev*, *Møllebjerg*.

I *Havdrup* finder vi marknavnene *Mølletjørn* sydøst for byen og *Mølleagre* nord for byen. Det sidste har vi li'som hørt før.

I *Karlstrup* er der i markbogen mærkeligt nok ingen markstykker, hvis navn indeholder ordet "mølle". Men blandt bymændene nævnes to møllere ved navn. Markbogen fortæller, at *Nederste Vand Mølle* "haver 3 Mands agre.....som er fra dem taget for 40 Aar siden", og *Kircke Vand Møllen* har et vænge ved møllen, som "Gosbonden hafer taget inden fra Byen og lagt til Møllen". Begge møller "ligger til Gammel Køge Gaard". Så her fandt vi en af de skriftlige kilder, der bekræfter eksistensen af de to møller i Karlstrup. "Gosbonden" må være godsejeren, og det er tydeligt, at Gammel Køgegaard har lagt sig i selen for få møllerne til at klare sig økonomisk og få mølleskylden til at flyde.

Skal man vove den påstand, at marknavnene husker længst forsvundne møller, og lægger man Køge museums to fund til, så kommer man til i alt fald fem-seks småmøller, heraf fire- fem vandmøller, der nok er af skvatmølletype, på Kirke Skensveds, Havdrups og Jersies marker og nok også en stubmølle – nemlig den, der kan have været på Møllebjerg i Solrød, hvor det er mest oplagt at placere en vindmølle.

Og ingen af disse små møller lå der mere, da man lavede markbøgerne i 1681-83 og her blandt mange andre åse opregnede de markstykker, der alligevel hedder noget med "mølle".

At småmøllerne er væk, ser man af de tidligst bevarede ekstraskattelister, der kan følges fra 1606, der omhyggeligt landsby for landsby i Roskildegaardens len opregner "møller med avl og møller uden avl", og her nævnes kun en mølle i Havdrup og to møllere i Karlstrup. Møllen i Havdrup omtales som en vejrmølle, da den nævnes sidste gang i matriklen i 1662. Så er den også væk. Den kan have ligget på Mølleagre, hvor man som nævnt nok har haft en vandmølle i 1200-tallet.

Tilbage har vi i slutningen af 1600-årene så alene de store mølleanlæg i Karlstrup, som Gammel Køgegaard som nævnt tager sig betalt af. I vore fem sogne gik det, som det gik i resten af landet: De mange små møller forsvandt, og de få store møller bestod et par hundred år endnu. Myndighederne og møllejerne bag Danske Lov fik det, som de ville have det.

Da man i tiden efter de store landboreformer, i de første år af 1800-tallet, iværksætter den omfordeling af bondejorden, som samler en gårds jord på ét sted – den proces, man har kaldt Udskiftningen – tegner man nøjagtigt kort over de enkelte landsbyers jorder.

Og nu kommer vi til det: På disse kort fra omkring 1800 finder vi i vore sogne igen de fleste af de gamle marknavne, hvori ordet "mølle" indgår, og nu kan vi lidt nøjere se, hvor pågældende markstykker lå – og derved komme lidt tættere på, hvor nogle af de ældgamle møller fra før 1600-tallet formentlig var at finde:

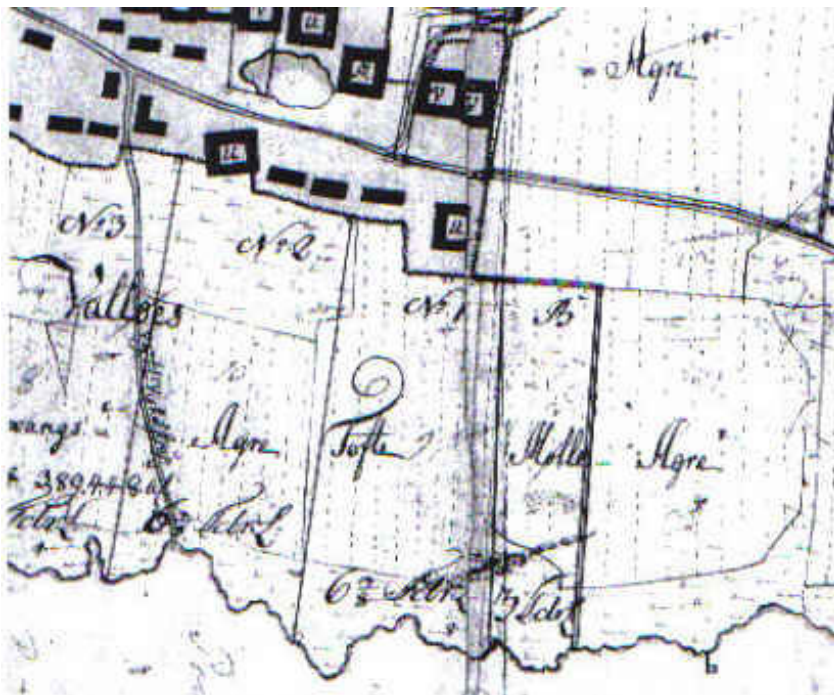
På Solrød-kortet finder vi igen det gamle marknavn *Møllebjerg*, midt i landsbyen hvor terrænet hæver sig en kende mod nord. Møllebjerg har i vor tid lagt navn til en vej, og stedet er nu nemt at finde.

I Kirke Skensved finder vi *Mølle Agre* sydøst for byen, ned mod Skensved å. Om det er den ås, der i 1681-83 hed Mølle Tiørn, kan vi ikke vide.

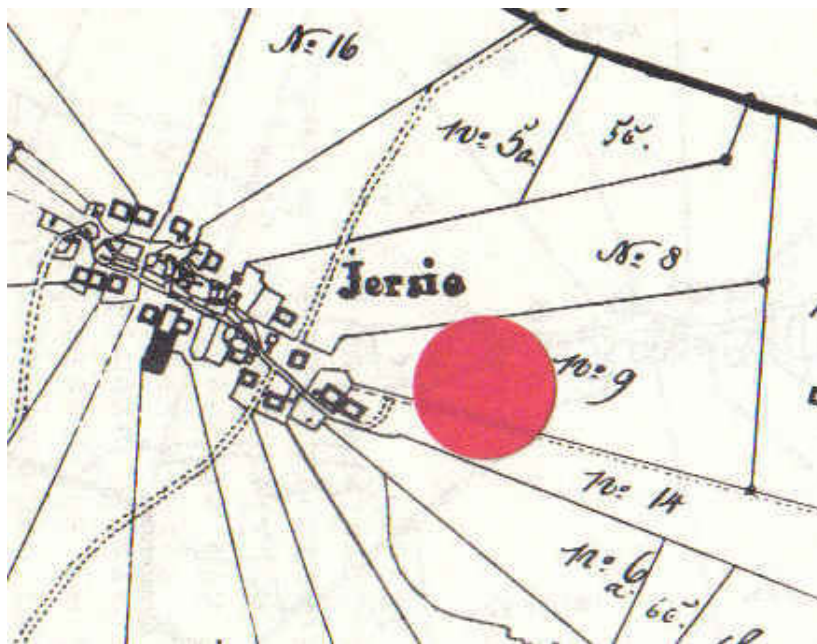
Kortene over *Jersie* rummer ingen marknavne med "mølle". *Mølle Spiels Aas* er forsvundet. Den fik vi altså aldrig præcist placeret i landskabet. Men vi finder de gammelkendte *Maelesagre* tæt på Jersie by

I Karlstrup finder vi på udskiftningskortet *Møllens Marker* syd for Møllebækken øst for byen. Navnet er af nyere dato, som nævnt findes det ikke i 1680'erne, men det må jo være de 3 mands agre, der blev lagt til Nederste Vandmølle af Gammel Køgegård..

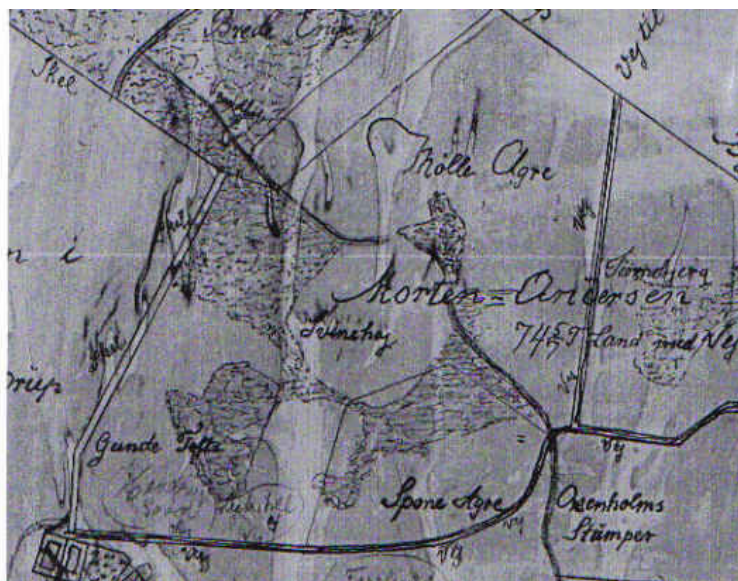
Ved Havdrupgård finder vi lige nord for Ejrebæk *Mølle Agre*, som vi jo er stødt på i to sammenhænge ovenfor. Og sydøst for Havdrup landsby lå *Mølletjørn*, som vi også tidligere er stødt på. På kortet ligger Mølletjørn ved det sving, som Solrød Bæk slår op mod de ejendomme, der nu hedder Lille Havdrup.

Et klip fra et kort over Kirke Skensved fra 1784. Mølle Agre ses tydeligt nederst til højre. I øverste venstre hjørne landsbyen, hvor alle gårde endnu ligger samlet.

Udskiftningskortet over Jersie findes i flere udgaver. På én version af kortet - en håndtegnet kopi, som er for vanskelig at gengive her - er marknavnene anført. På markstykke nr. 9 står der Maelesager. Ageren grænser til åløbet gennem Jersie, inden det i østenden af byen drejer brat mod sydøst.

Mølle Agre nord for Havdrup landsby, hvor af to gårde anes i nederste venstre hjørne. Øverst til venstre ses Havdrup Mose, og Ejrebækken snor sig derfra diagonalt ned over kortet.

Her var det man fandt 1200-talsmønten og her lå som nævnt ovenfor formentlig en vandmølle, nok en vintermølle, på den tid.

Den vejrmølle, der omtales i Havdrup i skattelister efter 1606 og sidste gang i 1662-matriklen, har nok været en stubmølle, og den kan måske også have ligget her. Det var ikke usædvanligt, at en stubmølle supplerede en vintermølle, så man også kunne male på stedet om sommeren. Vintermøllen er nok forsvundet, og så kan vejrmøllen have stået tilbage, til også den forsvandt for stedse.

Møllerne i Karlstrup

De to møller i Karlstrup er velbeskrevne, og det hele skal ikke gentages her.

I 1950 har Valdemar Mortensen, førstelærer i Karlslunde, en meget lang og grundig artikel om *Karlstrup sogns historie* i årbogen *Fra Københavns Amt*. Her fortæller han mangt og meget om møllere og livet på møllerne - på *Øverste Vandmølle*, der lå tæt på kirken og ofte blev kaldt *Kirkemøllen*, og *Nederste Vandmølle*, der også fik sit vand fra Karlstrup Møllebæk og som lå længere mod øst, tæt på Korporalskroen, hvor kroen ligger nu. I møllekomplekset *Nederste Mølle* indgik også en *stubbmølle*, som undertiden har egen fæster. Stubbmøllen fandtes før 1659, da den dette år blev afbrændt af svenske soldater. Gammel Køgegård sørgede for, at den hurtigt blev genopbygget. Det fremgår tydeligt af Mortensens beretning, at møllerne har været et livligt sted og at møllefæsterne har været betydningsfulde folk, der ikke lod sig noget byde af præst og øvrighed.

Mortensen slutter, nærliggende nok, beretningen om møllerne med deres endeligt. Øverste Mølle, Kirkemøllen, bliver tidligt omdannet til en hestemølle, da det kniber med vandet, og den beskrives i begyndelsen af 1700-tallet som "øde".

Driften på Nederste Vandmølle først standser i 1930. Den tilknyttede stubmølle er få år før, i 1922, overført til Frilandsmuseet. Her fremtræder den nu som museets vartegn, tydelig at se fra vejen gennem Kongens Lyngby og Sorgenfri.

Nederste Vandmølles plads er nem at finde, for Møllegården ligger der endnu, i vejens venstre side, når man kører fra Karlstrup mod Korporals-kroen.

Det skal nævnes, at da Gammel Køgegård sidste gang, nemlig så sent som i året 1827, udarbejder en jordebog, der registrerer fæstegodsets afgifter efter århundredgamle retningslinier, finder man i Karlstrup, hvad man kunne vente, en vand- og vindmølle. Det er Nederste Mølle. Men man finder også "1 øde Vand- og Hestemølle". Resterne af Kirkemøllen har altså endnu på dette sene tidspunkt været beboelige, og der skulle betales afgift. Nu lader bygningerne sig ikke mere spore. Men et sted i lavningen just foran kirken lå de.

Kjeld Ejdorf beretter i Solrød lokalhistoriske Forenings medlemsblad nr. 2, 1983 om en udgravning af resterne af mølledam og mølleanlæg ved Møllegården, hvor Nederste Vandmølle og stubmøllen var i drift i det meste af 300 år, i alt fald. Ejdorf supplerer beretningen om de gjorte fund, der efter forfatterens egen vurdering ikke bringer de store overraskelser for dagen, med oplysninger om møllefæstere og begivenheder gennem årene.

Da Nederste Vandmølle og stubmøllen var i fuld drift i 1836, omtales den fyldestgørende i *Sterms beskrivelse af Københavns amt*, som både Mortensen og Ejdorf har haft fat i. Overfor en smagsprøve.

Sterm fortæller videre, at vandmøllen drives af to overfaldshjul og at mølleværket indeholder en maltkværn, en grynkværn og en skalkværn. Der males årligt 400 tønder sæd, der dels grottes til malt og dels forædles til gryn. Møllen mangler ofte vand!

Stubmøllen maler årligt 2600 tønder sæd, hvoraf det meste males "groft" – det vil nok sige til almindeligt mel.

Sognet har ingen Hovedgaard og heller ikke større Avls-gaarde, som behøves af Folk udenfor Bondestanden. Deris mod findes her

e n M ø l l e,

Lagstrup eller Carlstrup Vand- og Vind-Mølle, en Fæstemølle under Gamle-Risgegaards Gods, som for Djeblikket besiddes og drives af Hr. A. Lund. Bygningerne, der alle ere opførte af Bindingsværk med Leervægge samt straatækkede, bestaae af 7 større og mindre Længder; de ere vel vedligeholdte, samt asfurerede for 3210 Rbdtr. Sølv*), Mølleværkernes Asurancesum derunder indbefattet.

De første navne

Fra o. år 1600 er det muligt at finde navne på møllebrugerne i sognene. Navnene kan findes frem af de kilder, der er til rådighed, i *skattelister*, *kirkebøger*, *fæstekontrakter*, *markbøger*, *matrikler* og *folketællinger*, men beretningen her skal ikke belastes unødigt af en opremsning af navne. Dog kan det – med tanke på den lange rad af møllefolk fra de tidligere århundreder, som vi netop *ikke* kender navn på – formentlig være et interessant kuriosum at kende de første møllere, som vi *har* navn på.

I ekstraskattelisterne finder vi i 1606 i Karlstrup navnene Michel Møller og Rasmus Møller. I 1610, 1612 og 1613 finder vi Baltzer Møller og Niels Møller på de to møller. I 1612 og 1613, da Nederste Vandmølle og stubmøllen øjensynlig har hver sin fæster, nævnes også en Peder Holst. I de første skattelister får vi også navne på brugere af den da endnu eksisterende vejrmølle i Havdrup: I 1606 Rasmus Møller og i 1612 Peder Møller.

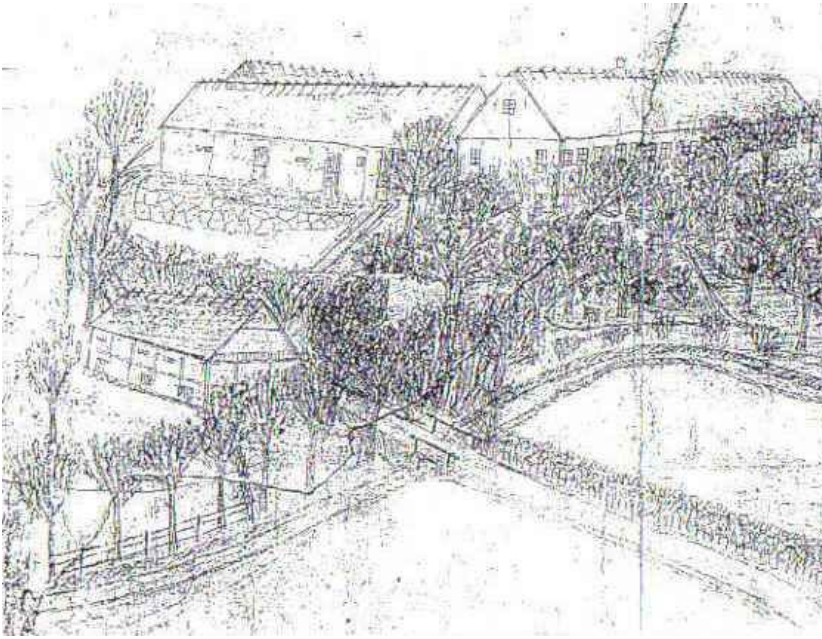
Hos Mortensen og Ejdorf kan man finde navne på Gammel Køgegårds møllefæstere i Karlstrup siden 1645. Mortensens kilder er øjensynlig sognets kirkebog og fæstekontrakter i godsets arkiv. Den første, han nævner på Øverste Vandmølle, er Rasmus Nielsen, der døde 1645, det år kirkebogen starter. Mortensens tidligste navn på Nederste Vandmølle er Marcus Jensen, der dør 1660.

Da vejrmøllen i Havdrup nævnes sidste gang i matriklen fra 1662, hedder mølleren her Jens Møller. Han dukker også op i kirkebogen som far til sin tjenestepiges uægte barn. Det har lidt med det følgende at gøre.

For der var også tjenestefolk i møllerne, piger, karle, møllesvende, drenge. De er helt anonyme, og først med folketællingerne fra 1787 dukker deres navne op. Dog kan man trawle kirkebøgerne igennem og der være så heldig at finde nogle af dem allerede i 1600-tallet.

I Karlstrup er Inger Nilaus Datter den første, vi støder på. Hun tjente i Kirkemøllen i nogle år i 1650'erne. Hun kommer fra bunden af landsbysamfundet som datter en jordløs indsidder i byen og hun får uægte tvillingedrenge med møllersvenden Niels Søffrensen, møllerens broder, i 1657. Begge drenge dør, og Inger må stille til spot og spe og skriftemål i kirken og hun klarer med nød og næppe frisag for anklager om at have ombragt sine spædbørn. Mistanken var nærliggende, et ugift tyende med tvillinger på en travl mølle, det kunne aldrig gå. Og yderligere: 3 år efter får hun en horedatter med Christen Møller, som da residerer som enkemand på Kirkemøllen, hvor moralen øjensynlig stadig ikke er den bedste og hvor – måske – en fattigmandstøs ikke kan stille så meget op mod husbond. Også Ingers datter dør, mølleren gifter sig standsmæssigt, og Inger forsvinder ud i mørket og ud af Danmarkshistorien, som tyende og småfolk gør det. I historien om Inger ser vi i et glimt en skæbne blandt en uhyre lang række af tyendefolk, der i århundredernes løb har slidt i møllerne i barske tider uden megen medfølelse. Uden alle disse upåagtede var intet mølleri muligt...

Den forsvundne vandmølle i Jersie

I 1911 brændte Vandmøllegården i Jersie. Den lå som sidste gård i byen på venstre hånd, når man ad den gamle byvej kørte østpå ud mod Jernen og stranden. Gården blev genopført uden for byen. Man finder den nu som nabo til Jersiehallen. På gårdens gamle plads ligger nu en villa, der har adressen Møllebakken 13.

Holger Larsen, hvis erindringer befinder sig på Solrød Lokalarkiv, fortæller, at gården i 1911 var ejet af hans bedstefader. Bedstefaderen har tegnet gården efter hukommelsen. Tegningen ses overfor, og Holger Larsen kommenterer den sådan: *"Gården lå højt på Bakken, og Møllebækken snoede sig gennem Haven og ned til det Sted, hvor der havde ligget en Vandmølle. Der lå stadig en Længe fra den gamle Vandmølle, der havde ligget i en Dal foran Gaarden, men der var nu for lidt Vand til at drive en Mølle... Den gamle Længe fra Vandmøllen, som var lavet af Bindingsværk, brændte ikke sammen med Gaarden..."*

Det er ikke så lidt mystik ved den vandmølle. Bindingsværksbygningen, der skulle have rummet møllen, ligner på tegningen en 1800-talsbygning, så det er ikke videre sandsynligt, at der skulle være tale om en mølle fra før 1600-tallet, der af en eller anden grund skulle have overlevet mølledlæggelserne dengang. Det kunne naturligvis være overordentlig interessant, hvis der var tale om en - gennem tiderne ændret - efterkommer af den meget tidlige mølle på stedet, som marknavnet Maelesagre kunne vidne om, men ingen skriftlige kilder sandsynliggør på nogen måde, at der har været fortløbende mølleri på stedet gennem de hundreder af år, som denne beretning omfatter.

Folketællingerne først. I 1870 er der en mølle i byen. Men det er en vindmølle, oprettet få år før. Den vender vi tilbage til. Ingen vandmølle! Og i alle tællinger, helt tilbage til Oeders Efterretninger i 1771: Ingen vandmølle eller møllere i byen.

Da *Sterm* - se ovenfor - beskriver landsbyerne i 1836, nævner han ingen vandmølle i Jersie, mens han, som det ses, havde en fyldig beskrivelse af møllen i Karlstrup.

Vandmøllegården var i gammel tid en fæstegård under Gunderslevholm gods. Den blev købt til selveje i 1836. *Gunderslevholms godsarkiv* i Landsarkivet for Sjælland rummer fæstebreve fra 1795 til 1820, men ingen der vedrører gården, matrikel nr. 14, i Jersie. Men der er skiftedokumenter efter afdøde fæstere på gården i 1812 og 1814. Og sådanne dokumenter opregner, som man vil vide, alt hvad der findes på gården, selv den mindste malkeskammel. Omhyggeligt nævnes stort og småt og gammelt og nyt i spisekammer, i ølkammer, i køkken, på loft og i karlekammer. I storstuen finder vi borde, stole, bilæggerovn, flødebøtter og ægtesengested med omhæng. I huggehuset finder vi to mejered (høstleer), huggeblok og økser. Men der er ikke den mindste antydning af bygninger, rum eller faciliteter, der har

med mølleri at gøre! I et skifte efter en afdød kone i 1819 gentager det hele sig: Ingen antydning af mølleri.

I 1780'erne planlægger man den nye landevej, vi nu kender som Tåstrupvejen, og man tegner et fint *kort* med forslag til linieføring. Vandmøllen i Karlstrup ses tydeligt, men der er ingen signatur for mølle i Jersie.

Lad os gå lidt længere tilbage, til de sidste *ekstraskattelister*, vi kan finde. Listerne over person- og ildstedsskatter fra 1689- 1704 nævner møllere rundt omkring – herunder i Karlstrup, naturligvis - men ingen møller i Jersie. Og som nævnt ovenfor er der i de tidligste skattelister fra begyndelsen af 1600-tallet heller intet at hente om en mølle i Jersie.

Den vandmølle er og bliver forsvundet fra alle skriftlige kilder.

Men gå nu i året 2007 ned og kig på stedet, og det er nemt at se, hvor åen – eller lad os som Holger Larsen kalde den Møllebækken - snoede sig gennem Jersie by og videre ud i landskabet mod sydøst, før den blev rørlagt. Og du ser på gårdens gamle plads en stor flad fordybning i jorden, hvor man kan have opstemmet vand til en møllesø.

Hvad er det for noget med den vandmølle i Jersie? Hvornår er den oprettet og hvornår forsvandt den? Har det været en ubetydelig gårdmølle, en kværn til internt brug og har den eksisteret i så kort tid, at den ikke nåede at sætte sig spor i kilderne? Men huskede man den alligevel, da man – måske inspireret af lidt højskoleromantisk tænkning – gav gården navn engang i 1800-tallet? Eller kan det være så enkelt, at Holger Larsens hukommelse spiller ham et puds, at der ingen vandmølle har været i 1800-tallet og at navngivningen af gården i sin tid byggede på en viden om, at det overlevende marknavn Maelesager pegede på eksistensen af en mølle på stedet i længst forsvundne tider?

De store hollandske møller

Den hollandske mølle fortrængte stubmøllen i begyndelsen af 1800-tallet. Mølleteknikken var forbedret meget i årenes løb, formalingen og fremstillingen af gryn var blevet mere raffineret, og det var en klar forbedring, at med den hollandske mølle fik man en mølletype, hvor man kun skulle dreje den øverste del, mølle-hatten, efter vinden.

Gradvist blev mølleri i 1800-tallet igen et frit erhverv. Fra 1862 kunne man frit bygge møller, og de hollandske møller rejste sig over landet. Og i vore sogne hævdede sig over landsbyernes tage, som nævnt i indledningen her, i et lille hundred år ikke mindre end fem af disse nu klassiske møller.

Jersie mølle, ca. 1900

På Ulvemosen, hvor nu Havdrup stationsby ligger, var der allerede i 1840 givet tilladelse til opførelse af en mølle på det sted, hvor vi nu finder Havdrup Center. Møllen brændte i 1880, og en ny blev opført. Denne brændte i 1948. I sognebogen, *Havdrup-Solrød - Træk af de to Sognes Historie* fra 1949 er der en fyldig beskrivelse af Havdrup stationsbys mølles historie og det liv, der udfoldede sig omkring mølle, kro og bageri på stedet. Alt dette skal ikke gentages her.

Vindmøllen i Jersie blev bygget i 1865, og Gammel Havdrup, Solrød og Navnbjerg fik møller i årtierne efter. Men det var en stakket frist for de stolte møllers ejere. Allerede o. år 1900 var konkurrencen fra industrielle mølleanlæg i byerne mærkbar. Og skønt man længe søger at holde fast, fx ved at installere

motorer i møllerne, så man ikke alene var afhængig af vindkraften, og ved at sikre sig faste leverancer til bagerier og brødfabrikker, må man efterhånden give op. I årene under og efter 2. verdenskrig ophører mølleriet i sognene, møllerne brydes ned, men træværket genbruges!

I Solrød kan den hollandske mølle dog endnu ses, uden vinger ganske vist. Møllen er nu, fint nok, indrettet til beboelse. I Jersie er den grundmurede underdel til møllen og beboelseshuset bevaret. I Naurbjerg, Havdrup og Gammel Havdrup er alle spor af møllerne væk, som de mange bondemøller fra før 1600-årene er det. De hollandske møllers nøjagtige beliggenhed kan ses på Kort- og Matrikelstyrelsens Webside, hvor man på ret genial vis kan sammenholde 1800-tallets 1:20.000-kort med nutidige kort.

Med de hollandske møller er mølleriets tusindårige historie i vore sogne ude, men i Cyberspace huskes de - og vi køber uden at tænke over det mel og gryn i supermarkedet.

Kilder:

Internet: Hjemmeside for Historisk-arkæologisk Forsøgscenter i Lejre
Internet: Hjemmeside for Bornholms Middelaldercenter
Folketællinger for Kirke Skensved, Jersie, Havdrup, Solrød og Karlstrup sogne
Kirkebøger for Kirke Skensved, Jersie, Havdrup, Solrød og Karlstrup sogne
Matrikler 1662, 1664 og 1688 for Tune herred, Rigsarkivet
Markbøger 1681-83 for Tune herred, Rigsarkivet
Ekstraskattemandtaller for Roskildegårds len 1606-57, Rigsarkivet
Ekstraskattemandtaller for Roskilde amt 1662- 1793, Rigsarkivet
Eriks Sjællandske Lov v. Peter Skautrup. Gyldendal, 1936
Internet: Kulturarvstyrelsens database Fund og fortidsminder
Internet: Kort- og Matrikelstyrelsens database Historiske kort
Gunderslevholm godsarkiv, Landsarkivet for Sjælland mv.
Gammel Køgegårds godsarkiv, Køge Lokalarkiv.
Jeg ser på oldsager. Politikens forlag, 1965
Holger Larsens erindringer, Solrød Lokalarkiv
Oluf Hansens notater, Solrød Lokalarkiv
Billedsamling, Solrød Lokalarkiv
Kortsamling, Solrød Lokalarkiv
Lebech-Sørensen, Anna Marie: Vindmøller og vandmøller i Danmark. Bd. 1- 3. Skib Forlag, 2001- 2006.
Mortensen, V.: Karlstrup Sogn. i: Fra Københavns amt, årbog udgivet af Historiske Samfund for Københavns amt, 1950
Ejldorf, Kjeld: Vandmøller i Karlstrup. i: Solrød lokalhistoriske Forening, nr. 2- 1983
Sterm S.: Statistisk-Topographisk Beskrivelse af Kjøbenhavns Amt. Forfatterens Forlag, 1836
Ordbog over det danske Sprog. Gyldendal, 1932 ff.